

СЕПАРАТИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ

**САДУЛА Л.М. - кандидат економічних наук, доцент, юридичний факультет
Європейського університету**

**ГРИШУТІН А.А. - студент магістратури, юридичний факультет
Європейського університету**

**ГРИШУТІНА В.Р. - студент магістратури, юридичний факультет
Європейського університету**

DOI 10.32782/EP.2021.4.15

У статті розглядається поняття сепаратизму як соціально-правового явища. Констатовано, що сепаратизм становить загрозу непорушності кордонів, а відтак виходить за межі внутрішньої політики держави. Він є одним із найбільш актуальних та водночас складних проблем світового співтовариства. Чи не всі держави світу у прямій чи опосередкованій формі зазнають негативного впливу від його проявів, які нерідко стають інструментами тиску на політику відповідної держави. Встановлено, що сепаратизм як соціально-політичне явище не може виникати лише на ґрунті утисків, від яких потерпає «не панівний етнос», оскільки визначальному ролі у цьому відіграють й інші чинники, зокрема, історичні, етнічні, геополітичне положення, соціально-економічна криза, високий рівень недовіри до панівної еліти тощо. У зв'язку з цим відбувається своєрідний поділ на «чужих» і «своїх». Сепаратизм як такий створює загрозу основам державності, дестабілізує соціально-політичну обстановку та є однією з найбільших проблем сучасного суспільства, адже нерідко має насильницький характер.

Проаналізовано його ознаки. Встановлено, що сепаратизм полягає у прагненні відокремитись від єдиної державної спільноти, що має прояв у діяннях, учинених всупереч порядку, встановленому національним та міжнародним законодавством, та призводить до розділення держави.

Ключові слова: сепаратизм, сепаратистський рух, етнічна спільнота, національна ідентичність, сецесія.

Постановка проблеми

Слабкість державних інститутів, історична пам'ять, географія розселення етнічних меншин та інші фактори разом визначають ризик сепаратизму в різних державах. Але формування цілісної теорії, яка б цілісно пояснювала феномен сепаратизму та його політичні наслідки, залишається відкритим завданням [1, с.56]. Не викликає заперечень той факт, що сепаратизм становить загрозу непорушності кордонів, а відтак виходить за межі внутрішньої політики держави. Він є одним із найбільш актуальних та водночас складних проблем світового співтовариства. Чи не всі держави світу у прямій чи опосередкованій формі зазнають негативного впливу від його проявів, які нерідко стають інструментами тиску на політику відповідної держави. З огляду на це справедливими видаються міркування М.Т. Степика, який вважає, що сучасне бачення проблеми прав людини, етноконфесійних меншин вимагає перегляду погляду на сепаратизм як суто внутрішньої справи окремої держави та потребує розробки нових критеріїв та оцінок, адекватних механізмів, міжнародного співробітництва в цілому до проблеми сепаратизму з метою пошуку шляхів справедливого та мирного їх вирішення [2, с. 69-70].

За твердженням К.О. Литвиненка, у деяких випадках сепаратистські рухи користуються прямою чи опосередкованою підтримкою третіх сторін, зацікавлених у дестабілізації відповідних держав з метою посилення свого впливу на їх внутрішню політику. Так, одним із способів ведення такої війни є створення умов для активізації сепаратистських рухів на території певної держави, а також використання широкого кола засобів, спрямованих на послаблення її гуманітарної безпеки [3, с.7]. Яскравим прикладом цьому слугує російська анексія АРК на підставі незаконно проведеного «референдуму», який відбувся 16 березня 2014 року, а також створення так званих «ЛНР» та «ДНР». Усі ці події стали новим поштовхом у висвітленні питань сепаратизму як соціально-політичного явища, яке виступає основною загрозою стабільності системи міжнародних відносин.

В Аналітичній доповіді «Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновки для України» вказується наступне: «діяльність т.зв. «ДНР» і «ЛНР» та їх керівників є злочинною і має ознаки сепаратизму. Крім того, просування ними дезінтеграційних процесів відбувається із застосуванням силових методів, у т.ч. тероризму. У той же час, складність застосування відповідного законодавства України полягає у відсутності законодавчого визначення поняття «сепаратизм». З огляду на це, Верховній Раді України доцільно закріпити на законодавчому рівні визначення відповідного терміна, зокрема, шляхом прийняття окремого закону» [4].

Стан теоретичного дослідження

Сепаратизм як соціально-політичне явище став предметом розгляду у працях таких авторів як: О. А. Агарков, М.М. Вівчарик, В.В. Дівак, О.В. Картунова, І.О. Кресіна, К.О. Литвиненко, В.В. Олішевська, Ю.І. Римаренко, О. О. Скрильник, Л. С. Сталенна, О. О. Цеберко, В. Я. Явір та інші. У роботах цих науковців розглядається міжнародний досвід протидії проявам сепаратизму, вивчаються його типологічні характеристики, досліджу-

ються його політичні та конфліктологічні основи тощо. У той же час існує потреба у визначенні істотних та необхідних ознак цього поняття.

З огляду на зазначене метою цієї статті є вивчення поняття сепаратизму як соціально-політичного явища.

Виклад основних положень

Термін «сепаратизм» походить із латинської (*separate* – відділити, *separatus* – окремий). У словниках це поняття розглядається як прагнення до відокремлення [5, с. 1307], дії, спрямовані на відокремлення тієї чи іншої частини політичного утворення від цілого; вимога суверенітету та незалежності для етнічно визначеної території, спрямована проти державної влади країни [6, с. 481]. Сепаратизм породжується суперечностями між центральною владою та носіями ідеї сепаратизму, якими є політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин [7, с. 469].

У законодавстві України цим терміном послуговуються доволі часто, а зокрема: Постанова ВРУ «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основі національної безпеки України» від 22 лютого 2014 р. № 756-VII, Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14 березня 2016 р. № 92/2016, Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» від 15 червня 2004 р. № 648/2004. Втім, у жодному нормативно-правовому акті немає дефініції поняття сепаратизму. Вона також не передбачена і в універсальних міжнародних актах. Лише у ст.1 Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом від 14 червня 2001 р. (Україна не є державою-учасницею цієї конвенції) вказується, що сепаратизм є будь-яким діянням, яке спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, у тому числі, на відділення від нього частини його території або дезінтеграцію держави, скоєне насильницьким шляхом, а також планування і підготовка такого

діяння, пособництво у його вчиненні, підбурювання до нього, що переслідується в кримінальному порядку [8].

У юридичній літературі існує чимало позицій щодо визначення поняття сепаратизму. Так, скажімо, В.Дівак розглядає його як випадки політичного відчуження від центральної влади та ослаблення контролю цієї влади на певній території, а також вимоги додаткових прав з боку регіональних (національних) еліт або автономності прийняття рішень у певних сферах [9, с.23]. Втім, така позиція автора не зовсім відповідає поняттю сепаратизму, основною рисою якого є відокремлення в цілому від держави, а не лише у політичних чи інших окремих питаннях.

За твердженням О.Цебенка, вогнище сепаратизму формується під впливом комплексу тісно взаємопов'язаних факторів, серед яких є етнічно-конфесійний, соціально-економічний, геополітичний, а також чинник природних кордонів, наявність потенційно панівної еліти, політичної організації та популярного лідера, історичного досвіду державності. При цьому ключове місце займає фактор етнополітичної мобілізації суспільства, без прояву якого видається неможливим розгортання конфлікту та його перехід з латентної фази в актуалізовану [1, с.57].

А.В. Баранов пише, що сепаратизм є радикальним та егоцентричним способом розв'язання проблем, які виникають у багатонаціональних суспільствах із метою відокремлення від єдиного цілого і формування власної державності, що призводить до втрати державою частини території. На думку цього автора, сепаратизм завжди виникає на базі глибоко пережитої та чітко усвідомленої ущемленості свого становища, яке відчуває етнічна група. З огляду на це так звані сепаратистські настрої є наслідком тривалого процесу самоусвідомлення в середовищі етнічної спільноти [10]. Втім, В.В. Рахмайлов звертає увагу на те, що сепаратизм не може проявлятися лише на ґрунті утисків, які здійснює панівний етнос щодо непанівного, оскільки він також обумовлений політичною нестабільністю, соціально-економічною кризою

в державі, геополітичними та історичними чинниками, підвищенням рівня недовіри до влади, рівнем незадоволення умовами життя, впливом інших держав тощо. А тому відбувається зіткнення інтересів, сторін і сил, а відтак так званий поділ на «своїх» і «чужих». Тобто йде усвідомлення неможливості подальшого спільного функціонування в межах єдиної державної спільноти [11, с. 305]. Розвиваючи цю думку, Р.Ключник пише, що виникнення сепаратистського руху можливе за наявності двох умов: дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування активної політичної еліти, здатної очолити цей рух [12, с.121].

Кожна з наведених позицій є справедливою та вартою уваги. Втім, гадаємо, що сепаратизм як соціально-політичне явище не може виникати лише на ґрунті утисків, від яких потерпає «не панівний етнос», оскільки визначальною роллю у цьому відіграють й інші чинники, зокрема, історичні, етнічні, геополітичне положення, соціально-економічна криза, високий рівень недовіри до панівної еліти тощо. У зв'язку з цим відбувається своєрідний поділ на «чужих» і «своїх». Так, у дисертаційному дослідженні К.О. Литвиненко виокремлює сім чинників внутрішнього і зовнішнього характеру, які сприяли формуванню сепаратистських рухів на Сході та Півдні України: 1) значне, переважання у південних та східних регіонах російськомовного і російсько-культурного населення, яке звикло вважати свою мову і культуру значно вищими за українську і яке вбачало у будь-яких спробах українізації освіти, культури, інформаційного простору зазіхання на їхню зону комфорту або й національне приниження; 2) ностальгія за СРСР у певній частині населення південних і східних регіонів, прагнення до сильної держави (взірець якої з початку 2000-х років почала надавати Росія); 3) відсутність системної етнополітики і гуманітарної політики, які були б спрямовані на формування української політичної нації; 4) значні соціально-економічні диспропорції між регіонами України; 5) свідоме зловживання національними, етнокультурними проблемами політичними

партіями та їх лідерами, особливо в період виборчих кампаній; 6) цілеспрямований і різнобічний вплив російської пропаганди і політтехнологій, спрямований на дискредитацію української державності, історії, культури, мови, нації як такої; 7) чисельні міжсімейні зв'язки населення з Росією, господацькі відносини [3, с.73].

Для визначення поняття сепаратизму необхідно зупинитись на аналізі його істотних ознак. Так, найперше варто зауважити, що сепаратизм полягає у прагненні відокремитись від єдиної державної спільноти. При цьому таке відокремлення може бути як зовнішнім (метою якого є відокремлення від території певної держави й утворення нової незалежної держави або ж приєднання до іншої держави), так і внутрішнім (спрямований на отримання більшої автономії зі збереженням регіону у складі держави), що може полягати або у прагненні одержати більшу автономію у певній сфері життєдіяльності держави, зокрема культурній, релігійній, етнічній, економічній (наприклад, стосовно формування дохідної та видаткової частини бюджету певного регіону), політичній (прагнення до децентралізації влади) [13, с. 67]. У юридичній літературі окремими науковцями зазначається, що сепаратизм є неминучою рисою державного розвитку і не завжди означає досягнення сецесії. З огляду на це розглядають три типи поведінки сепаратистських груп, залежно від їх вимог, а саме: «голос» (вимога культурної автономії), «лояльність» (відмова від конфлікту в обмін на увагу і визнання), «вихід» (вимоги самовизначення, які можуть бути також пов'язані з федералізацією) [14, с. 47]. Втім, така позиція видається хиткою, оскільки учасники сепаратистських рухів вдаються до різного роду діянь: від масових пропагандистських акцій до збройних конфліктів та тероризму чи екстремізму. А тому сепаратизм як такий створює загрозу основам державності, дестабілізує соціально-політичну обстановку та є однією з найбільших проблем сучасного суспільства, адже нерідко має насильницький характер.

Наступною ознакою сепаратизму є те, що він призводить до розділення держави. В. А. Горенкин з цього приводу зауважує,

що такий стан речей призводить не лише до розпаду багатонаціональних держав, але й породжує ланцюгову реакцію етнополітичних конфліктів, сприяє зростанню можливостей розповсюдження зброї масового ураження, послабленню контролю над поширенням звичайного озброєння тощо [15, с. 1]. У нашій державі ідеї щодо її дезінтеграції неодноразово мали місце. Так, скажімо, у період так званої «Помаранчевої революції» 2004 р. відбувалось лобіювання ідей щодо розділення південно-східних територій від України. Зокрема, на позачерговій сесії Донецької обласної ради, що відбулась 5 грудня 2004 р. було ухвалено рішення про проведення референдуму в частині питання отримання Донецькою областю статусу автономної республіки. Схожі погляди обговорювались і на сесії Луганської обласної ради від 26 листопада 2004 р., у ході якої було прийнято рішення про створення «Автономної Південно-Східної Української Республіки». Більше того, депутати звернулися до президента Російської Федерації за підтримкою [16]. Цього ж року сепаратистські настрої мали місце також і в м. Одесі, де Одеська міська рада повідомила про намір зібрати Асамблею народних депутатів усіх рівнів, для прийняття рішення про проголошення Новоросійського краю як вільної самоврядної території. Тодішній мер м.Одеси заявив про те, що обіцяє зробити все для того, що його місто могло користуватися всіма демократичними правами та захищати його інтереси аж до моменту прийняття рішення про його самостійність [17, с.82].

Ще однією ознакою сепаратизму слід вважати й те, що відповідна діяльність суперечить положенням національного за міжнародного законодавства. Так, у ст. 6 Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р. вказується, що будь-яка спроба, спрямована на те, щоб частково або повністю зруйнувати національну єдність і територіальну цілісність держави, несумісна з цілями і принципами Статуту ООН [18]. Схоже положення передбачене також у с.17 Конституції України, де вказується, що захист суверенітету і територіаль-

ної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави забороняється (ст.37). Лише всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України (ст.73).

Задля протидії проявам сепаратизму в юридичній літературі окреслено основні напрями, серед яких доцільно запропонувати такі: 1) вироблення єдиного підходу до припинення діяльності сепаратистських організацій, у тому числі створення єдиної бази таких організацій, із метою конфіскації в подальшому їхніх матеріальних активів; 2) удосконалення правової бази для міжнародного співробітництва з протидії сепаратизму; 3) надання економічної допомоги державам чи їхнім окремим регіонам, у яких існує загроза сепаратизму; 4) запобігання використанню для пропагування ідей сепаратизму локальних і глобальних комп'ютерних мереж; 5) запровадження дослідницьких програм із вивчення історичного коріння, причин, тенденцій розвитку та конкретних проявів сепаратизму [19, с.159].

Висновки

Таким чином, сепаратизм полягає у прагненні відокремитись від єдиної державної спільноти, що має прояв у діяннях, учинених усупереч порядку, встановленому національним та міжнародним законодавством, та призводить до розділення держави.

Література

1. Цебенко О. Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах. *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3, Num. 1.- С. 55-60.
2. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / К. : НІСД, 2011. 336 с.

3. Литвиненко К.О. Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 21.03.01. – гуманітарна і політична безпека держави (філософські науки) Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. 247 с.

4. Аналітична доповідь «Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України». URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Separatism_druk-8a53a.pdf

5. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.). / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

6. Большая энциклопедия : в 62 т.- Т. 44. М. : Терра, 2006. 592 с.

7. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. Київ : Укр. енциклоп. ім. М. П. Бажана, 2003. 733 с.

8. Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом від 14 червня 2001 р. <http://kremlin.ru/supplement/3405>

9. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: монографія / К.: Логос, 2010. 224.

10. Баранов А. В. Сепаратизм в современном мире: политико-территориальный аспект. *Человек. Сообщество. Управление*. 2005. №3. С. 108–123.

11. Рахмайлов В. В. Типология та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59–60. С. 303–310.

12. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 120–128.

13. Батиргареева В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінально-правових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 65–69.

14. Gurr T. R. *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Wash., 1993. 427 p.

15. Горенкин В. А. Сепаратизм як соціально-політичне явище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути і процеси»

/ Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2004. 18 с.

16. Северодонецький съезд: Правда очевидца (рос.) [Електронний ресурс] Новості Донбасса. - Режим доступу: <http://uga.dn.ua/28.11.2005/4871.html>

17. Савойська С. В. Мовно-сепаратистські тенденції у політичному просторі України. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2(29). С. 76-88

18. Резолюція 1514 (XV) Генеральної Ассамблеї ООН. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_280

19. Співак І.В. Сепаратизм як один із чинників руйнації держави та міжнародно-правові засоби протидії йому. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 5. Том 2. 2020 р. С.156-162

SUMMARY

The article considers the concept of separatism as a socio-legal phenomenon. It was stated that separatism poses a threat to the inviolability of borders, and thus goes beyond the domestic policy of the state. It is one of the most pressing and at the same time difficult problems of the world community. Not all countries in the world, directly or indirectly, are negatively affected by its manifestations, which often become instruments of pressure on the policies of the state. It is established that separatism as a socio-political phenomenon cannot arise only on the basis of oppression from which the "non-dominant ethnic group" suffers, as other factors, in particular, historical, ethnic, geopolitical situation, socio-economic crisis, play a decisive role in this. high level of distrust in the ruling elite, etc. As a result, there is a kind of division into "strangers" and "own". Separatism as such poses a threat to the foundations of statehood, destabilizes the socio-political situation and is one of the biggest problems of modern society, as it is often violent.

Its features are analyzed. It has been established that separatism consists in the desire to separate from a single state community, which manifests itself in acts committed contrary to the order established by national and international law, and leads to the division of the state.

Key words: separatism, separatist movement, ethnic community, national identity, secession.